

BUXORO SHASHMAQOMINING SHO'BALARI VA IJRO **USLUBLARI TO'G'RISIDA ILMIY TAHLIL**

X.Xolmo'minova

Buxoro Davlat Universiteti Sport va San'at

fakulteti An'anaviy xonandalik

yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada Buxoro Shashmaqomining tarkibiy tuzilishi, uning olti maqomi, sho'ba va shoxobchalari hamda an'anaviy ijro uslublari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shashmaqomning Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh va Iroq maqomlaridan tashkil topishi, ularning cholg'u va ashula bo'limlari, shuningdek Saraxbor, Talqin, Nasr, Ufar, Savt va Mo'g'ulcha kabi turkumlarning o'ziga xos xususiyatlari yoritiladi. Maqolada Buxoro Shashmaqomining ustoz-shogird an'anasi, hofizlik va sozandalik maktabi, doira usullarining ijrodagi vazifasi hamda kuy rivojida avj va namudlarning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Shuningdek, Abdurauf Fitrat, Ishoq Rajabov, Otanazar Matyoqubov va boshqa tadqiqotchilarning ilmiy qarashlari asosida Shashmaqomning tarixiy va nazariy jihatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Buxoro Shashmaqomi, maqom, sho'ba, shoxobcha, Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh, Iroq, Saraxbor, Talqin, Nasr, Ufar, Savt, Mo'g'ulcha, ijrochilik, maqom an'anasi.

ABSTRACT

This article presents a scholarly analysis of the structure of the Bukhara Shashmaqom, its six maqoms, their shobas and subdivisions, as well as traditional performance practices. The study examines the specific characteristics of Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh and Iroq maqoms, including their instrumental and vocal

sections and such traditional forms as Sarakhbor, Talqin, Nasr, Ufar, Savt and Moghulcha. Particular attention is paid to the master-apprentice tradition, vocal and instrumental performance, the role of rhythmic patterns performed on the doira, and the importance of avj and namud in melodic development. The article also analyzes the historical and theoretical aspects of Bukhara Shashmaqom on the basis of the scholarly works of Abdurauf Fitrat, Ishoq Rajabov, Otanazar Matyoqubov and other researchers.

Keywords: Bukhara Shashmaqom, maqom, shoba, subdivision, Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh, Iroq, Sarakhbor, Talqin, Nasr, Ufar, Savt, Moghulcha, performance, maqom tradition.

Kirish

Buxoro Shashmaqomi o'zbek mumtoz musiqa merosining eng yirik va murakkab qatlamlaridan biridir. Shashmaqom nomining o'zi "olti maqom" ma'nosini anglatib, Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh va Iroq maqomlarini birlashtiradi. Ushbu maqomlar ko'p asrlik musiqiy tafakkur, ijrochilik tajribasi va ustoz-shogird an'analarning mahsuli sifatida shakllangan. Shashmaqomning muhim xususiyatlaridan biri shundaki, u faqat alohida kuylar yig'indisi emas, balki o'zaro bog'langan murakkab turkumiy tizimdir. Unda cholg'u va ashula yo'llari, sho'balar, shoxobchalar, doira usullari, parda munosabatlari va avjlar o'zaro yaxlitlikni tashkil etadi.

Abdurauf Fitratning "O'zbek klassik muzikasi va uning tarixi" asari o'zbek musiqa tarixini o'rganishda muhim manbalardan biridir. Asar 1993-yilda Toshkent shahrida "Fan" nashriyotida nashr etilgan. Unda o'zbek musiqasining tarixiga oid ma'lumotlar, mumtoz musiqa cholg'ularining tasnifi, tarixi va ijro usullariga doir materiallar keltirilgan. Fitratning ushbu ilmiy merosi o'zbek musiqashunosligining dastlabki ilmiy asoslarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Fitratning musiqa sohasidagi faoliyati amaliy jarayonlar bilan ham bog'liq bo'lgan. O'zbekiston nomoddiy madaniy merosi portalida qayd etilishicha, Shashmaqom 1923-yilda

Buxoroda Viktor Uspenskiy tomonidan Ota Jalol Nosirov va Ota G'iyos Abdug'ani kabi mashhur ustozlardan yozib olingan. Ushbu yozuvlar 1924-yilda Moskvada "Olti musiqiy doston. Shashmaqom" nomi bilan nashr etilgan.

Ishoq Rajabovning "Maqomlar masalasiga doir" asari maqom san'atining nazariy va tarixiy masalalarini o'rganishda muhim tadqiqotlardan biridir. Mazkur asar 1963-yilda Toshkentda nashr etilgan. Rajabov maqom tushunchasi, uning tarixiy shakllanishi, parda va kuy tuzilishi hamda maqomlarning ichki tarkibini ilmiy jihatdan o'rganishga katta hissa qo'shgan.

Shashmaqomning ashula bo'limi umumiy jihatdan ikki katta guruhdagi sho'balardan tashkil topadi. Birinchi guruhda Saraxbor, Talqin va Nasr yo'llari hamda ularning tarona va yakunlovchi Ufar qismlari muhim o'rin egallaydi. Ikkinchi guruh esa asosan Savt va Mo'g'ulcha turkumlari bilan bog'liq. Bu tuzilish Shashmaqom ashula bo'limining turkumiy xarakterini namoyon etadi.

Otanazar Matyoqubovning "Maqomot" monografiyasi 2004-yilda Toshkentdagi "Musika" nashriyotida chop etilgan bo'lib, 400 betdan iborat. Tadqiqotda Buxoro, Xorazm va Farg'ona-Toshkent maqomlari hamda O'zbekiston va Tojikistonda shakllangan Shashmaqom namunalari umumiy maqomot tizimi doirasida o'rganiladi. Muallif maqom masalalarini tarixiy, madaniy, falsafiy-estetik va ilmiy-amaliy jihatlar bilan bog'liq holda tahlil qiladi. Matyoqubov tadqiqotining ahamiyatli jihati shundaki, maqomni faqat musiqiy shakl sifatida emas, balki uzoq tarixiy taraqqiyot davomida shakllangan murakkab madaniy hodisa sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi. Shashmaqomdagi kuy va ashula yo'llarining o'zaro aloqasi, ijrochilik tajribasi hamda an'anaviy musiqa tafakkurini tushunishda bunday yondashuv muhimdir.

Buzruk

Buzruk Shashmaqomning birinchi maqomi bo'lib, nomi fors tilidan "katta", "ulug'" ma'nolarini anglatadi. Buzruk tarkibida ko'plab cholg'u va ashula yo'llari

mavjud. Uning birinchi guruh sho‘balarida Saraxbori Buzruk, Talqini Uzzol, Nasrulloi, Nasri Uzzol va Ufari Uzzol kabi qismlar mavjud. Ikkinchi guruhida esa Mo‘g‘ulchai Buzruk, Savti Sarvinoz, Buxoro Irog‘i va Rok kabi sho‘balar uchraydi. Buzruk ijrosida turkumiylik muhim ahamiyatga ega. Saraxbori Buzrukdan keyingi Talqin va Nasr yo‘llari rivojlanib, Ufar bilan yakunlanadi. Bunday ketma-ketlik ijrochiga kuy va ashulaning ichki rivojini izchil ochib berish imkonini beradi. Buzruk sho‘balarining avjlarida turli namudlardan foydalanish ham kuy rivojining muhim vositalaridan biridir.

Rost

Rost Shashmaqomning ikkinchi maqomi hisoblanadi. Uning ashula yo‘llarida Saraxbori Rost, Talqini Ushshoq, Nasri Ushshoq, Navro‘zi Sabo va boshqa sho‘balar muhim o‘rin tutadi. Nasr guruhidagi asarlar Saraxbor va Talqindan keyin kelib, Ufar bilan yakunlanadigan turkumiy ijro tamoyiliga bo‘ysunadi. Rost maqomining ijrosida ohangning izchil rivojlanishi, parda munosabatlari va avjga tomon ko‘tarilish alohida badiiy ahamiyatga ega. Shuning uchun Rost ijrosi hofizdan ovoz imkoniyatlarini nazorat qilish, matn mazmunini ochish va maqomning an‘anaviy uslubini saqlashni talab qiladi.

Navo

Navo Shashmaqomning uchinchi maqomi bo‘lib, uning nomi “kuy”, “ohang” ma’nolarini anglatadi. Navo maqomining cholg‘u bo‘limida Tasnifi Navo, Tarjei Navo, Garduni Navo, Nag‘mai Orazi Navo, Muxammasi Navo, Muxammasi Bayot, Muxammasi Husayniy va Saqili Navo kabi qismlar mavjud. Ashula bo‘limining birinchi guruhida Saraxbori Navo, Talqini Bayot, Nasri Bayot, Orazi Navo, Husayniy Navo va Ufari Bayot kabi qismlar mavjud. Ikkinchi guruhda esa Savti Navo, Mo‘g‘ulchai Navo va Mustazodi Navo kabi sho‘balar joylashgan. Navo sho‘balarining ijrosi murakkab shakliy tuzilishga ega bo‘lib, daromad, miyonxat, dunasr, avj va tushirim kabi qismlarning o‘zaro munosabati asosida rivojlanadi. Navo sho‘balarida

Oraz va Bayot namudlarining avj sifatida qo'llanishi maqomning ohangiy rivojini yanada boyitadi.

Dugoh

Dugoh Shashmaqomning to'rtinchi maqomidir. Uning ashula bo'limida Saraxbori Dugoh, Talqini Chorgoh, Nasri Chorgoh, Orazi Dugoh, Husayniy Dugoh va boshqa yo'llar mavjud. Nasr turkumidagi Chorgoh, Orazi Dugoh va Husayniyi Dugoh kabi sho'balar Shashmaqomning umumiy turkumiy ijro tamoyili asosida shakllangan. Dugoh ijrosining muhim jihatlaridan biri uning kuy rivojida avjga chiqish va qayta tushirimga kelish jarayonining izchilligidir. Bunday shakliy harakat ijrochidan maqomning parda va ohang xususiyatlarini chuqur bilishni talab qiladi.

Segoh

Segoh Shashmaqomning beshinchi maqomi hisoblanadi. Uning tarkibidagi Nasr yo'llariga Nasri Segoh, Navro'zi Xoro va Navro'zi Ajam kabi namunalar kiradi. Mazkur sho'balar Shashmaqomning ashula bo'limidagi Nasr guruhining tarkibiy qismlaridan hisoblanadi. Segoh ijrosida hofizning ovoz imkoniyatlaridan badiiy va texnik jihatdan foydalanishi, kuy avjini mantiqiy shakllantirishi hamda she'riy matnni musiqiy ifoda bilan uyg'unlashtirishi muhimdir. Bu xususiyatlar maqom ijrochiligidagi an'anaviy uslubning asosiy belgilaridan biridir.

Iroq

Iroq Shashmaqomning oltinchi va yakunlovchi maqomi hisoblanadi. Iroq tarkibidagi Nasr yo'llari orasida Muhayyari Iroq alohida o'rin egallaydi. Shashmaqomning oltita maqomdan iborat tizim sifatidagi yaxlitligi Iroq maqomi bilan yakunlanadi. Iroq ijrosida ham an'anaviy maqom uslubining asosiy tamoyillari — parda munosabatlari, kuy rivoji, avj, tushirim va doira usullarining o'zaro uyg'unligi namoyon bo'ladi. Shu sababli Iroqni Shashmaqom turkumining yakunlovchi qismi sifatida o'rganish uning umumiy tizimdagi funksiyasini tushunish imkonini beradi.

Shashmaqom ijrochiligining muhim xususiyatlaridan biri ustoz-shogird an'anasidir. Maqom yo'llari uzoq vaqt davomida nota yozuvisiz, bevosita ijro jarayonida ustozdan shogirdga o'tkazib kelingan. Shu sababli maqom ijrochiligi nafaqat nazariy bilim, balki amaliy tajriba va eshitish qobiliyatini ham talab qiladi. Shashmaqomning XX asrdagi yozib olinishi uning saqlanib qolishida muhim bosqich bo'ldi. O'zbekiston nomoddiy madaniy merosi portalida Shashmaqomning 1923-yilda Uspenskiy tomonidan Buxoroda yozib olingani, keyinchalik Yunus Rajabiy tomonidan "Buxoro maqomlari" va olti jildlik "Shashmaqom" to'plamlari shaklida nashr ettirilgani qayd etilgan. Ijro jarayonida doira usullari muhim ritmik asos vazifasini bajaradi. Shashmaqomning turli qismlari muayyan doira usullari bilan bog'langan bo'lib, usulning o'zgarishi ijro xarakterining o'zgarishiga olib keladi. Doira nafaqat ritmik jo'rnavoz, balki maqomning shakliy va badiiy rivojini belgilovchi muhim omillardan biridir. Shashmaqom ashula ijrosida daromad, miyonxat, avj va tushirim kabi shakliy qismlar alohida ahamiyatga ega. Daromad asarning boshlang'ich ohangiy negizini namoyon qilsa, miyonxat rivoj jarayonini davom ettiradi. Avjda kuy yuqori badiiy va registr jihatdan cho'qqiga ko'tariladi, tushirim esa ijroni asosiy pardaga qaytarib, yakunlash vazifasini bajaradi. Navo maqomi misolida bunday shakliy tuzilish aniq ko'rsatilgan.

Buxoro Shashmaqomining rivojida Ota Jalol Nosirov, Ota G'iyos Abdug'ani, Domla Halim Ibodov kabi ustozlarning ijrochilik maktabi katta ahamiyatga ega bo'lgan. Ularning ijrosidan yozib olingan namunalarning keyingi avlodlarga yetib kelishi Shashmaqomning tarixiy ijro uslublarini o'rganish imkonini berdi. Shashmaqomning keyingi taraqqiyotida Yunus Rajabiyning faoliyati ham alohida ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston nomoddiy madaniy merosi portalida 1959-yilda Yunus Rajabiy tashabbusi bilan O'zbekiston radiosi qoshida professional maqom ansambli tashkil etilgani va mazkur jamoa yangi avlod maqomchi sozanda va xonandalarini tarbiyalashda muhim maktab vazifasini bajargani qayd etilgan.

Xulosa

Buxoro Shashmaqomi o'zbek mumtoz musiqa merosining murakkab, mukammal va ko'p qatlamli tizimidir. Uning Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh va Iroq maqomlaridan tashkil topishi mazkur san'atning tizimlilik xususiyatini ko'rsatadi. Maqomlarning ashula bo'limidagi Saraxbor, Talqin, Nasr va Ufar kabi qismlar o'zaro uzviy bog'langan holda ijro etiladi. Savt va Mo'g'ulcha turkumlari esa Shashmaqom ashula yo'llarining rang-barangligini yanada boyitadi. Shashmaqom ijrosida ustoz-shogird an'anasi, hofizlik mahorati, sozandalik, doira usullari, avj va namudlardan foydalanish muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, an'anaviy ijro uslubini saqlash maqom asarlarining asl badiiy qiyofasini kelajak avlodlarga yetkazishning asosiy shartlaridan biridir. Shashmaqomning XX asrda yozib olinishi va nashr etilishi uning saqlanishi uchun katta tarixiy ahamiyatga ega bo'ldi. Bugungi kunda esa maqom merosini ilmiy tadqiq etish, an'anaviy ijro maktabla

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Fitrat, A. O'zbek klassik muzikasi va uning tarixi. – Toshkent: Fan, 1993. – 56 b.
2. O'zbekiston nomoddiy madaniy merosi portali. Shashmaqom – O'zbekiston nomoddiy madaniy merosi. Elektron manba.
3. Rajabov, I. Maqomlar masalasiga doir. – Toshkent, 1963.
4. Rajabov, I. Maqomlar. – Toshkent: San'at, 2006.
5. Matyoqubov, O. Maqomot. – Toshkent: Musiqa, 2004. – 400 b.
6. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Buzruk. Elektron manba.
7. Yunusov, R. Nasr. // O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Elektron manba.
8. Yunusov, R. Navo. // O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Elektron manba.
9. Begmatov, B., Shukurjonova, X. Doira cholg'usining Shashmaqomdagi ahamiyati. – 2025.